

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ АГРАРНИХ НАУК УКРАЇНИ**

**НАЦІОНАЛЬНИЙ НАУКОВИЙ ЦЕНТР  
«ІНСТИТУТ АГРАРНОЇ ЕКОНОМІКИ»**

**ПАТИКА НАТАЛІЯ ІВАНІВНА**

УДК 339.56.055:631/635

**КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА  
УКРАЇНИ В УМОВАХ МІЖНАРОДНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ**

08.00.03 – економіка та управління національним господарством

**АВТОРЕФЕРАТ**

дисертації на здобуття наукового ступеня  
доктора економічних наук

Київ – 2019

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Національному науковому центрі «Інститут аграрної економіки» Національної академії аграрних наук України

**Науковий консультант** – доктор економічних наук, старший науковий співробітник  
**ХОДАКІВСЬКА Ольга Василівна**,  
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»,  
заступник директора з науково-проектної роботи,  
завідувач відділу земельних відносин та природокористування

**Офіційні опоненти:** доктор економічних наук, професор  
**ЄРМАКОВ Олександр Юхимович**,  
Національний університет біоресурсів та природокористування України Міністерства освіти і науки України, завідувач кафедри економіки праці та соціального розвитку

доктор економічних наук, професор  
**МОГИЛЬНИЙ Олексій Миколайович**,  
Науково-дослідний інститут продуктивності АПК Міністерства аграрної політики та продовольства України,  
головний науковий співробітник відділу соціально-трудова відносин, розвитку та аналітики статистичної звітності сільських територій

доктор економічних наук, професор  
**ОНЕГІНА Вікторія Михайлівна**,  
Харківський національний технічний університет сільського господарства ім. Петра Василенка Міністерства освіти і науки України,  
завідувач кафедри економіки та маркетингу

Захист дисертації відбудеться «24» вересня 2019 р. об 11<sup>00</sup> годині на засіданні спеціалізованої вченої Д 26.350.01 в Національному науковому центрі «Інститут аграрної економіки» за адресою: 03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10, 3-й поверх, конференц-зал, к. 317.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки» за адресою: 03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10, 2-й поверх, к. 212.

Автореферат розісланий «23» серпня 2019 р.

Учений секретар  
спеціалізованої вченої ради



М. Й. Малік

## ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

**Актуальність теми.** Сільське господарство історично відіграє важливу роль у розвитку економіки України. Галузь забезпечує населення харчовими продуктами, формує продовольчу безпеку та продовольчу незалежність країни. Завдяки потужному економічному і природно-ресурсному потенціалу, наша країна глибоко інтегрована у глобальні агропродовольчі ринки та нарощує свою конкурентоспроможність.

Сільське господарство України все активніше долучається до процесів міжнародної економічної інтеграції, посилюється його роль на світових товарних ринках. Це забезпечує державу валютними надходженнями, зміцнює її політико-економічні позиції у глобалізованому світовому просторі, уможлиблює зростання доходів населення, бізнесу й держави, що сприяє загальному економічному піднесенню. Багато вітчизняних підприємств галузі вже є достатньо конкурентоспроможними суб'єктами внутрішнього і зовнішнього ринків.

Проте вирішення соціально-економічних проблем сільського господарства в умовах коливання кон'юнктури світових ринків продовольства та сільськогосподарської продукції і жорсткої конкуренції на них потребує постійної уваги й зусиль державних регуляторних органів. Це, а також дія Угоди про Асоціацію між Україною та Європейським Союзом, реалізація Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» вимагають невідкладних змін у аграрній політиці, насамперед у контексті забезпечення конкурентоспроможності сільського господарства. У свою чергу це потребує науково-методологічного підходу до оцінювання рівня конкурентоспроможності сільського господарства, моніторингу динаміки, розроблення й реалізації ефективних заходів, спрямованих на його підвищення й підтверджує актуальність даного дослідження.

Теоретичні і методологічні аспекти дослідження конкурентоспроможності розкрили у своїх роботах зарубіжні вчені: Дж. Алгрэн, І. Ансофф, Т. Л. Безрукова, Б. Баласса, П. Джіллеспі, Т. Донеллан, П. Друкер, С. Екман, К. Завалінська, Дж. Кейнс, М. Кеог, Дж. Кокбурн, Е. Кором, Ф. Котлер, Л. Латруфф, Дж. Маневська-Тасевська, К. Менгер, М. Портер, Дж. Рейлян, Є. Рабінович, Д. Рікардо, Е. І. Сапронов, Ж. Сісмонді, А. Сміт, Д. Спарлінг, А. Томлінсон, А. Томпсон, К. Томсік, Ш. Томспон, Ф. Торне, Р. А. Фатхутдінов, Ф. Хайек, К. Шваб, Й. Шумпетер та ін. Серед вітчизняних науковців найбільш вагомими здобутки щодо дослідження конкурентоспроможності сільського господарства викладені у публікаціях В. Г. Андрійчука, О. М. Бородіної, С. Л. Ганначенко, В. М. Гейця, І. Ю. Гришової, О. Ю. Єрмакова, О. М. Загурського, В. М. Заяця, О. В. Захарчука, Т. О. Зінчук, Н. А. Карасьової, С. М. Кваші, Є. М. Кирилюка, М. Ф. Кропивка, І. О. Крюкової, Д. Г. Легези, Ю. О. Лупенка, Ю. Я. Лузана, М. Й. Маліка, В. Я. Месель-Веселяка, О. М. Могильного, Л. В. Молдаван,

О. О. Непочатенко, С. А. Нестеренко, О. А. Нужної, В. М. Онегіної, Б. Й. Пасхавера, О. В. Прушківської, М. І. Пугачова, В. П. Рябокonia, П. Т. Саблука, В. В. Скупейка, І. В. Смоліна, І. А. Тарасенка, Н. П. Тарнавської, В. М. Трегobчука, Ю. О. Ульяновченка, О. В. Ходаківської, О. В. Шебаніної, О. Г. Шпикуляка, О. М. Шпичака, О. С. Юшина, О. М. Яценко та ін.

Однак, незважаючи на значні теоретико-методологічні напрацювання і численні праці з досліджень проблем конкурентоспроможності економіки України, галузей національного господарства, підприємств та окремих продуктів, питання оцінювання конкурентоспроможності сільського господарства як галузі національної економіки з урахуванням його участі у процесах міжнародної економічної інтеграції, визначення ключових стратегічних пріоритетів та концептуальних засад забезпечення його конкурентоспроможності на світових ринках не втрачають актуальності й потребують поглибленого дослідження у теоретичному, методологічному і практичному аспектах, що зумовило вибір теми дисертації, визначення мети і завдань дослідження.

**Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.**

Дисертаційна робота виконана відповідно до планів фундаментальних і прикладних науково-дослідних робіт Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки» за темами: «Теоретико-методологічні засади регіонального розвитку сільськогосподарського виробництва» (номер державної реєстрації 0116U000013), у межах якої автором визначено сучасні позиції України на світових ринках сільськогосподарської продукції, тенденції в зовнішній торгівлі та їх вплив на вітчизняне сільськогосподарське виробництво; «Теоретико-методологічне забезпечення міжнародної інтеграції агропродуктового сектора економіки України» (номер державної реєстрації 0116U000017), при виконанні якої автором обґрунтовано стратегічні напрями, пріоритети та заходи щодо забезпечення конкурентоспроможності сільського господарства України на світових ринках.

**Мета і завдання дослідження.** Метою дисертаційної роботи є обґрунтування теоретико-методологічних засад і практичних рекомендацій щодо забезпечення конкурентоспроможності сільського господарства України в умовах міжнародної економічної інтеграції. Визначена мета зумовила постановку й необхідність вирішення відповідних наукових завдань:

- узагальнити теоретико-методологічні засади формування конкуренції та конкурентоспроможності сільського господарства в умовах міжнародної економічної інтеграції;
- визначити та систематизувати чинники забезпечення конкурентоспроможності сільського господарства;
- розвинути теоретичні підходи щодо здійснення державного регулювання конкурентоспроможності досліджуваної галузі;
- узагальнити методологічні основи вивчення конкурентоспроможності сільського господарства;

- систематизувати критерії конкурентоспроможності сільського господарства;
- розробити методичні підходи до оцінювання конкурентоспроможності сільського господарства з урахуванням мінливих зовнішньоекономічних умов;
- ідентифікувати позиції України на світових ринках продуктів рослинного і тваринного походження та визначити основні напрями їх посилення у перспективі;
- виявити вплив міжнародних інтеграційних процесів на розвиток національного сільського господарства та його конкурентоспроможність;
- визначити параметри конкурентоспроможності сільського господарства України на основі інтегрального індексу;
- спрогнозувати розвиток світових сільськогосподарських ринків задля формування системи орієнтирів посилення конкурентних позицій України;
- визначити напрями та здійснити оцінку перспектив інтеграції сільського господарства України на світові ринки у регіональному вимірі;
- обґрунтувати джерела залучення фінансових ресурсів для забезпечення конкурентоспроможності сільського господарства;
- розробити комплекс стратегічних заходів щодо реалізації потенціалу конкурентоспроможності сільського господарства;
- запропонувати напрями реалізації та критерії оцінювання ефективності заходів щодо забезпечення конкурентоспроможності сільського господарства України;
- систематизувати пріоритетні напрями забезпечення конкурентоспроможності сільського господарства України на світових ринках.

*Об'єктом дослідження* є процес забезпечення конкурентоспроможності сільського господарства України в умовах міжнародної економічної інтеграції.

*Предметом дослідження* визначено сукупність теоретичних, методологічних та практичних аспектів конкурентоспроможності сільського господарства України в умовах міжнародної економічної інтеграції.

**Методи дослідження.** Теоретичні положення дисертації ґрунтуються на працях вітчизняних та зарубіжних науковців, які розвивають теорію конкурентоспроможності, обґрунтовують її залежність від макро- і мікроекономічних чинників та галузевих особливостей сільського господарства. Методологічною основою дисертації є системний підхід до вивчення досліджуваних явищ і процесів та діалектичний метод пізнання, які дозволили комплексно розглянути процеси, пов'язані з конкурентоспроможністю сільського господарства України в умовах міжнародної економічної інтеграції. При узагальненні теоретичних і методичних аспектів дослідження конкурентоспроможності, закономірностей прояву міжнародної економічної інтеграції в сільському господарстві та визначенні пріоритетів забезпечення його конкурентоспроможності використано прийоми абстрактно-логічного методу, аналіз і синтез, індукцію і

дедукцію, аналогію й порівняння. З метою діагностики тенденцій розвитку світових ринків сільськогосподарської продукції, визначення місця України на них, динаміки експорту вітчизняної сільськогосподарської продукції в аналітичних дослідженнях застосовано економіко-статистичні методи (порівняльного аналізу, середніх і відносних величин, статистичних групувань, трендовий аналіз, графічний метод, індексний, коефіцієнтний аналіз тощо); кореляційно-регресійний аналіз – для визначення залежностей при формуванні тенденцій і прогнозування перспектив світової торгівлі й експорту вітчизняної сільськогосподарської продукції; кластерний та дисперсійний аналіз – для структуризації та виділення окремих груп країн-експортерів, що відрізняються за обсягами постачання сільськогосподарських продуктів на світовий ринок, умовами господарювання тощо. Також апробовано запропоновані автором методичні підходи до розрахунку інтегрального індексу конкурентоспроможності сільського господарства. При обґрунтуванні напрямів забезпечення конкурентоспроможності сільського господарства України в умовах міжнародної економічної інтеграції використано результати монографічних досліджень, структурно-функціональний метод та інституційний аналіз. Достовірність отриманих результатів, висновків і пропозицій підтверджено розрахунками з використанням статистичних спостережень.

*Інформаційною базою* дослідження стали: дані Державної служби статистики України, Міністерства аграрної політики та продовольства України, Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, Міністерства фінансів України, Національного банку України; нормативно-правові акти держави; наукові публікації; інформація Інтернет-ресурсів; дані фінансової звітності сільськогосподарських підприємств України; дані Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН, Світової організації торгівлі, Міжнародного валютного фонду, Міжнародного банку реконструкції та розвитку, Міжнародної фінансової корпорації, Європейського банку реконструкції та розвитку, національних статистичних комітетів та центральних банків окремих країн світу; результати опитування керівників і спеціалістів суб'єктів господарювання (сільськогосподарських товаровиробників, посередницьких організацій, що працюють у сільському господарстві, банківських та інших фінансових установ); фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності, що провадять діяльність у сфері сільського господарства; фермерів; посадових осіб органів державного управління та органів місцевого самоврядування; наукових працівників, власні спостереження автора. Період дослідження охоплює 1995–2017 роки.

**Наукова новизна одержаних результатів** полягає в обґрунтуванні теоретико-методологічних положень, концептуальних, науково-методичних та практичних підходів до оцінювання та забезпечення конкурентоспроможності сільського господарства України в умовах міжнародної економічної інтеграції. У межах проведеного дослідження автором отримано наукові результати, що

становлять наукову новизну роботи та виносяться на захист, зокрема:

*вперше:*

– запропоновано структурно-концептуальну модель забезпечення конкурентоспроможності сільського господарства України в умовах міжнародної економічної інтеграції з визначенням змістовно-компонентних характеристик державно-стратегічного планування на різних ієрархічних рівнях прийняття управлінських рішень (державний, регіональний, галузевий), що дозволяє оптимально поєднати економічні, організаційні, правові, інституційні, галузеві, інвестиційно-інноваційні, підприємницькі й інші заходи державного впливу на конкурентоспроможність галузі;

– розроблено інтегральний індекс конкурентоспроможності сільського господарства, в основу якого покладено узагальнення часткових індексів (рівня економічного розвитку галузі, продуктивності, прибутковості, фінансової стійкості та платоспроможності, ділової активності, ефективності управління збутом та просуванням товарів на ринки, участі у зовнішньоекономічній діяльності). Зазначене дозволяє оперативно визначати слабкі і сильні сторони галузі, своєчасно й об'єктивно оцінити рівень конкурентоспроможності галузі та виходячи з цього розробити заходи для його підвищення;

– обґрунтовано політику економічної експансії України та спрогнозовано орієнтири експорту на світові ринки сільськогосподарської продукції у розрізі ринків країн ЄС, Азії, Африки, Північної та Південної Америки та СНД, що дозволяє застосовувати диференційований підхід до розроблення й реалізації стратегічних напрямів та заходів щодо забезпечення конкурентоспроможності сільського господарства України;

*удосконалено:*

– сутнісно-змістове наповнення поняття «конкурентоспроможність сільського господарства в умовах міжнародної економічної інтеграції» як агрегованої характеристики галузі, що формується під впливом конкурентоспроможності підгалузей, господарюючих суб'єктів, окремих товарів і товарних груп, та забезпечує її здатність витримувати тиск конкурентів на світових ринках сільськогосподарської продукції, посідаючи на них визначальні позиції, яке на відміну від існуючих дозволяє диференційовано підходити до розв'язання проблеми забезпечення конкурентоспроможності України в умовах міжнародної економічної інтеграції;

– методологічні засади вивчення конкурентоспроможності сільського господарства України в умовах міжнародної економічної інтеграції шляхом обґрунтування оптимального інструментарію дослідження, виокремлення найінформативніших показників та індикаторів, що є передумовою визначення рівня конкурентоспроможності порівняно з іншими країнами, дослідження тенденцій її формування за галузями, підгалузями, суб'єктами господарювання, товарними групами і окремими товарами;

– основні напрями посилення конкурентних позицій України на світових ринках сільськогосподарської продукції: забезпечення інноваційної діяльності,

розвиток та стимулювання приватної підприємницької ініціативи, забезпечення замкнених циклів вирощування і переробки сільськогосподарської сировини і продуктів, усунення експортного дисбалансу у структурі продуктів рослинного і тваринного походження, вдосконалення транспортно-логістичної інфраструктури, виробництво якісної продукції відповідно до стандартів і норм ЄС та міжнародних стандартів, укладення міжнародних договорів між Україною та іншими державами, що в цілому дозволить наростити обсяги участі українських товаровиробників на світових ринках;

– сукупність ринково орієнтованих (удосконалення експортоорієнтованої моделі розвитку сільського господарства, зміна характеру та стратегій позиціонування й просування українських товарів, створення нетрадиційних ринкових ніш, досягнення компліментарних ефектів виходу на світові ринки тощо) та виробничо орієнтованих (інноватизація, укрупнення й інтеграція експортоорієнтованих товаровиробників, розвиток виробництва органічної продукції, оптимізація процесів виробництва генно-модифікованих організмів на кормові та технічні цілі, стратегічна переорієнтація на глобальну зміну клімату) пріоритетів забезпечення конкурентоспроможності сільського господарства України на світових ринках, що дозволяє обґрунтувати методи і механізми реалізації політики посилення його конкурентних позицій;

– комплекс стратегічних заходів щодо реалізації потенціалу конкурентоспроможності вітчизняного сільського господарства, які систематизовано за напрямками й реалізація яких забезпечить конкурентоспроможність сільського господарства України та досягнення стратегічних пріоритетів його розвитку через включення до системи міжнародного поділу праці та ланцюгів створення доданої вартості;

*набули подальшого розвитку:*

– науково-методичні основи систематизації чинників забезпечення конкурентоспроможності сільського господарства в умовах міжнародної економічної інтеграції шляхом виділення десяти груп стимуляторів та дестимуляторів, екзогенного та ендогенного впливу, які на відміну від наявних дали змогу визначати синергетичний ефект їх взаємодії та сформувані результативні заходи аграрної політики щодо підвищення конкурентоспроможності;

– систематизація поширених у світовій практиці критеріїв конкурентоспроможності сільського господарства завдяки диференціації оцінок за трьома рівнями: макрорівень, мезорівень та показники зовнішньоекономічної діяльності, що на відміну від існуючих маркерів дозволяє забезпечити принцип системності дослідження;

– методичні підходи до оцінювання впливу міжнародної економічної інтеграції на розвиток та конкурентоспроможність сільського господарства України за напрямками: лібералізація торговельного режиму, нарощування фінансових ресурсів, адаптація до комунітарних правил конкуренції, що дозволяє визначати превентивні заходи, спрямовані на запобігання ризику



можливих втрат та уникнення загроз при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності;

– визначення тенденцій та перспектив розвитку світових ринків сільськогосподарської продукції, обґрунтування очікувань щодо зростання частки на них України з 1,06% у 2017 р. до 1,43% до 2025 р., що дасть можливість сформулювати систему орієнтирів задля зміцнення позицій України на світових ринках сільськогосподарської продукції та розробити стратегію посилення конкурентоспроможності вітчизняного сільського господарства;

– обґрунтування стратегічних напрямів реалізації заходів забезпечення конкурентоспроможності сільського господарства України в умовах міжнародної економічної інтеграції за рівнями впровадження, часовими межами, етапами імплементації, а також опрацювання концептуальних засад оцінювання їх результативності за критеріями ефективності, а саме: економічними, технологічними, соціальними та екологічними, що забезпечує дотримання засад збалансованого розвитку галузі й національних інтересів.

**Практичне значення одержаних результатів** полягає в тому, що вони можуть бути використані в процесі обґрунтування та прийняття управлінських рішень державними органами управління при розробленні та реалізації дієвої довгострокової державної політики розвитку й підтримки аграрної сфери, забезпечення конкурентоспроможності вітчизняного сільського господарства в умовах міжнародної економічної інтеграції, яка буде ґрунтуватися на формуванні інноваційної та водночас соціально-орієнтованої моделі розвитку. Пропозиції, викладені у дисертації, також можуть використовуватися менеджментом сільськогосподарських підприємств при розробленні та реалізації ефективної стратегії посилення їх конкурентоспроможності на внутрішньому та зовнішньому ринках.

Пропозиції автора щодо стратегічних пріоритетів забезпечення конкурентоспроможності досліджуваної галузі на світових ринках сільськогосподарської продукції прийнято до впровадження Міністерством аграрної політики та продовольства України (довідка №37-11-15/12860 від 06.06.2019). Рекомендації щодо перспективних напрямів забезпечення конкурентоспроможності вітчизняного сільського господарства використано у роботі Департаменту агропромислового розвитку, екології та природних ресурсів Вінницької обласної державної адміністрації (довідка № 05-03-18/3063 від 15.04.2019), а комплекс заходів із підвищення рівня конкурентоспроможності сільського господарства – у роботі Управління агропромислового розвитку Черкаської обласної державної адміністрації (довідка № 03-36/373 від 05.04.2019).

Розробки щодо оцінювання конкурентоспроможності сільського господарства та впливу міжнародної економічної інтеграції на її рівень, визначення позицій України на світових ринках сільськогосподарської продукції тваринного походження використано в діяльності ВГО «Асоціація вівчарів і козівників України» (довідка № 64/8 від 29.05.2019).

Окремі положення та результати дослідження запроваджено в навчальний процес Національного університету біоресурсів та природокористування України (акт впровадження від 04.04.2019), Вінницького національного аграрного університету (довідка № 12-48-652 від 12.04.2019), Уманського національного університету садівництва (довідка № 3/64 від 02.04.2019), Полтавської державної аграрної академії (довідка № 01-12/151 від 04.04.2019).

**Особистий внесок здобувача.** Дисертація є результатом самостійно виконаного наукового дослідження. Основні положення, висновки і пропозиції, що містяться в дисертації, є особистими розробками автора й опубліковані в його наукових працях у фахових виданнях. Із праць, опублікованих у співавторстві, в дисертації використані лише ті ідеї, тези та положення, які є результатом власного дослідження здобувача.

**Апробація результатів дисертації.** У процесі виконання дослідження результати наукового пошуку доповідались та отримали схвалення на науково-практичних конференціях, конгресах, зокрема: V Міжнародному Конгресі українських економістів «Україна в XXI столітті: концепції та моделі економічного розвитку» (м. Львів, 2000 р.), Міжнародній науково-практичній конференції, присвяченій 75-річчю з дня народження д.е.н., проф. Рабштини В.М. «Формування конкурентоздатності підприємств АПК» (м. Полтава, 21-22 травня 2008 р.), науково-практичній конференції за міжнародною участю «Актуальні проблеми регіонального управління та місцевого самоврядування» (м. Київ, 8 квітня 2011 р.), II Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Менеджмент у XXI сторіччі: методологія і практика» (м. Полтава, 2014 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Економіка сталого розвитку: теоретичні підходи та практичні рекомендації» (м. Кошице, Словаччина, 13–16 вересня 2015 р.), II Міжнародній науковій конференції «Антикризовий менеджмент: держава, регіон, підприємство» (м. Ле-Ман, Франція, 23 листопада 2018 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Становлення механізму публічного управління розвитком сільських територій як пріоритет державної політики децентралізації» (м. Житомир, 4 грудня 2018 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми управління соціально-економічними системами» (м. Луцьк, 7 грудня 2018 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні методи підвищення ефективності використання економічного потенціалу у напрямку розвитку регіональної економіки» (м. Львів, 26 січня 2019 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Глобальний маркетинг: аналіз і виклики сучасності» (м. Батумі, Грузія, 16-17 травня 2019 р.).

**Публікації.** За результатами дослідження автором опубліковано 50 наукових праць, з них 6 монографій (у т. ч. 1 – одноосібна), 22 статті у наукових фахових виданнях України (у т. ч. 15 – у виданнях, включених до міжнародних наукометричних баз), у наукових періодичних виданнях іноземних держав 1 стаття, 10 тез доповідей на науково-практичних

конференціях, 11 публікацій в інших наукових виданнях. Загальний обсяг публікацій, які належать особисто здобувачеві, становить 172,7 ум. друк. арк.

**Структура і обсяг.** Дисертація складається з анотацій, вступу, п'яти розділів, висновків, списків використаних джерел і додатків. Основний зміст дисертаційної роботи викладений на 360 сторінках комп'ютерного тексту. Дисертація містить 42 таблиці, 73 рисунки, 17 додатків. Список використаних джерел налічує 549 найменувань та викладений на 63 сторінках.

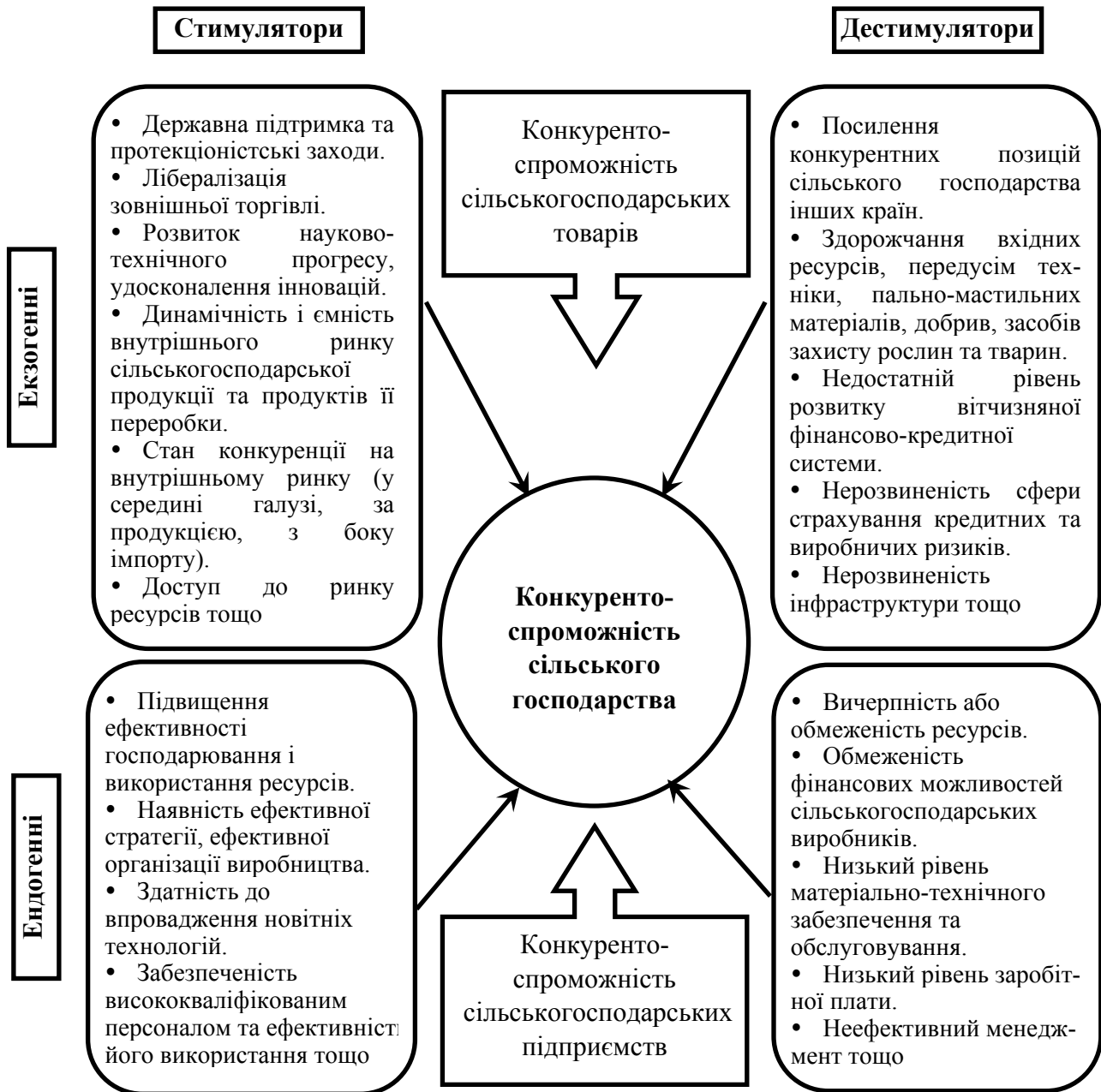
## ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У першому розділі – **«Теоретичні засади конкурентоспроможності сільського господарства в умовах міжнародної економічної інтеграції»** – досліджено еволюцію економічної думки стосовно природи конкурентоспроможності сільського господарства, систематизовано та проаналізовано чинники її забезпечення, розвинуто науково-теоретичні погляди щодо державного впливу на конкурентоспроможність сільського господарства в умовах міжнародної економічної інтеграції.

З'ясовано, що на розвиток теоретичних засад конкурентоспроможності вплинули інституційна теорія, теорії ринку, вартості, попиту і пропозиції, торгівлі, в т. ч. й міжнародної, теорії конкуренції, конкурентних переваг, мотивації, маркетингу, державного регулювання, економічного розвитку, стратегічного управління, цінова, ресурсна, оптимізаційна теорії тощо. Запропоновано виділяти дві основні групи теорій, концепцій і моделей: ті, що розробляли підходи до формування зовнішніх (ринкових) і внутрішніх (виробничих) умов забезпечення конкурентоспроможності.

Аналіз та узагальнення результатів проведених досліджень, творче осмислення надбань наукової думки дозволили визначити економічну сутність конкурентоспроможності сільського господарства в умовах міжнародної економічної інтеграції як агреговану характеристику галузі, що формується під впливом конкурентоспроможності підгалузей, господарюючих суб'єктів, окремих товарів і товарних груп, та забезпечує здатність витримувати тиск конкурентів на світових ринках сільськогосподарської продукції, посідаючи на них визначальні позиції.

Конкурентоспроможність являє собою динамічне поняття, яке змінюється в часі і просторі під тиском різних умов. Основними чинниками формування конкурентоспроможності є: інноваційні, техніко-технологічні, логістичні, структурно-ринкові, інституційні, виробничі, ресурсні, регулюючі, політичні, екологічні, організаційні та ін. З огляду на різнонаправленість впливу та відмінності у природі виникнення доцільно систематизувати їх за групами: чинники, які сприяють підвищенню конкурентоспроможності (стимулятори), та чинники, що перешкоджають підвищенню конкурентоспроможності (дестимулятори). В обох групах потрібно вирізняти чинники ендогенного та екзогенного впливу (рис. 1).



**Рис. 1. Чинники, що впливають на конкурентоспроможність сільського господарства України**

Джерело: Розроблено автором.

Доведено необхідність державної підтримки забезпечення конкурентоспроможності сільського господарства України в умовах міжнародної економічної інтеграції, розроблено структурно-концептуальну модель забезпечення конкурентоспроможності сільського господарства України в умовах мінливої кон'юнктури світових ринків сільськогосподарської продукції, визначено змістовно-компонентні характеристики державно-стратегічного планування: мету, завдання, принципи, об'єкт та суб'єкти, стратегічні напрями, очікувані результати.

У другому розділі – **«Методологія дослідження конкурентоспроможності сільського господарства в умовах міжнародної економічної інтеграції»** – узагальнено методологію вивчення та систематизовано критерії аналізу конкурентоспроможності сільського господарства, розроблено методичні підходи до оцінювання рівня конкурентоспроможності сільського господарства.

Встановлено, що у вітчизняній та зарубіжній економічній науці і практиці нині відсутній єдиний методологічний підхід до дослідження та вимірювання конкурентоспроможності галузі сільського господарства. До розмаїття найбільш застосовуваних методів відносяться рейтингові або індексні, що дозволяють вивчати її на прикладі окремих економічних систем (товарів, підприємств, регіонів, галузей, країни) та порівнювати у просторі і часі з подібними, враховуючи специфіку їх діяльності. Згадані методи дозволяють визначати часткові показники, що характеризують окремі аспекти діяльності галузі, а також загальний інтегральний показник; базуються на об'єктивних індикаторах та забезпечують наочність і репрезентативність отриманих результатів. Однак ці методи не забезпечують повноти оцінок.

Обґрунтовано, що оцінювання конкурентоспроможності сільського господарства як галузі національної економіки має базуватися на визначенні його ефективності, а також здатності до конкурування української сільськогосподарської продукції на світових ринках. Оцінка має здійснюватися на основі інтегрального індексу, що враховує потенційну здатність до підвищення рівня конкурентоспроможності, віддзеркалює цю здатність в торговельному балансі, створює можливість порівняльної оцінки сільського господарства з низкою галузей у країні та за кордоном.

Запропонований методичний підхід передбачає обчислення поточного рівня конкурентоспроможності сільського господарства із залученням різних показників та поєднанням їх у єдиній кількісній оцінці. Виділено двадцять п'ять показників, поділених на шість груп, кожна з яких відбиває стан певної сфери діяльності, зокрема: рівень економічного розвитку галузі (частка у ВВП країни, обсяги виробництва, валова додана вартість та капітальні інвестиції); продуктивність (продуктивність праці, індекс сукупної продуктивності факторів виробництва, фондівіддача); прибутковість (рентабельність діяльності, активів, власного капіталу, оборотних активів); фінансова стійкість та платоспроможність (коефіцієнти стійкості економічного зростання та поточної ліквідності, власний оборотний капітал, показники заборгованості та доступності капіталу); ділова активність галузі, ефективність управління збутом та просуванням товару на ринку (ефективність управління продажами, коефіцієнти зміни валових продажів, оборотності активів, кредиторської та дебіторської заборгованостей); участь у зовнішньоекономічній діяльності (обсяги експорту, імпорту, прямих іноземних інвестицій, частка світового ринку сільськогосподарської продукції). Обчислення означених показників має здійснюватись за індексним принципом.

Індивідуальні (часткові) індекси по кожній групі узагальнюються з урахуванням вагомості в інтегральному індексі конкурентоспроможності сільського господарства ( $I_{КП}$ ):

$$I_{КП} = 0,2 \times E_P + 0,15 \times E_{П} + 0,14 \times П + 0,08 \times \Phi_C + 0,18 \times E_3 + 0,25 \times E_{ЗЕД}, \quad (1)$$

де  $I_{КП}$  – інтегральний індекс конкурентоспроможності сільського господарства;

$E_P$  – індекс економічного розвитку галузі;

$E_{П}$  – індекс продуктивності в сільському господарстві;

$П$  – індекс прибутковості сільського господарства;

$\Phi_C$  – індекс фінансової стійкості та платоспроможності галузі;

$E_3$  – індекс ділової активності галузі, ефективності організації збуту і просування товару на ринку;

$E_{ЗЕД}$  – індекс участі в зовнішньоекономічній діяльності.

Для раціональної організації досліджень конкурентоспроможності розроблено алгоритм оцінювання конкурентоспроможності сільського господарства в умовах міжнародної економічної інтеграції, що включає десять етапів: 1) формулювання мети оцінки, 2) вибір об'єктів порівняння, 3) визначення основних параметрів та показників-критеріїв конкурентоспроможності, 4) групування ключових показників для розрахунку комплексного параметра оцінки конкурентоспроможності, 5) збір необхідної статистичної та аналітичної інформації відповідно до обраних показників, 6) розрахунок абсолютних та відносних значень сформованого переліку показників, 7) обчислення індивідуальних параметрів, 8) розрахунок інтегрального індексу конкурентоспроможності сільського господарства України та об'єктів порівняння, 9) аналіз отриманих результатів та формулювання висновків, 10) розробка заходів щодо забезпечення конкурентоспроможності сільського господарства на всіх рівнях управління (макро-, мезо-, мікрорівень).

У третьому розділі – «Сучасні тенденції конкурентоспроможності сільського господарства України в умовах міжнародної економічної інтеграції» – ідентифіковано позиції України на світових ринках продуктів рослинного і тваринного походження, проаналізовано вплив міжнародної економічної інтеграції на сільське господарство України та його конкурентоспроможність, оцінено рівень конкурентоспроможності вітчизняного сільського господарства з урахуванням зовнішньоекономічних чинників впливу.

Виявлено, що в останнє десятиліття Україна упевнено посилює власні позиції на світових ринках продукції рослинного походження. Частка продуктів рослинного походження становить понад 20% у сукупних обсягах вітчизняного експорту. Значимими експортними продуктами є: пшениця, кукурудза, соєві

боби, ячмінь, ріпак, гречка, частка яких перевищує 85% у експортній виручці сільськогосподарських товарів. Зокрема, частка України в світовій торгівлі кукурудзою сягає 7,7%, ячменю – 6,8, пшениці – 6,1, гречки – 3,4, вівса – 1,2%. Натомість ряд сільськогосподарської продукції, зокрема овочі, фрукти, ягоди, баштанні культури, у вирощуванні яких Україна має беззаперечні переваги, недостатньо залучені у зовнішню торгівлю. Це свідчить про низький ступінь товарної диверсифікації експорту, уразливість економіки сільського господарства України, надмірну чутливість до негативних змін зовнішнього середовища, кон'юнктури світових товарних ринків, внутрішньої політики країн-імпортерів української продукції.

Частка продуктів тваринного походження не перевищує 2-3% у сукупних обсягах експорту. З цих причин питома вага України на світовому ринку продуктів тваринного походження залишається низькою та по основних його сегментах не перевищує 0,1–1,0%. Така ситуація стала наслідком невирішення низки системних проблем розвитку тваринницьких галузей, а саме низької концентрації виробництва, що ускладнює зростання експортних потоків; використання застарілих технологій вирощування тварин, що стримує підвищення продуктивності та спричинює порівняно високу собівартість виробництва продукції; незадовільний рівень логістики українських продуктів на світовому ринку; високі ризики епізоотій тощо.

Встановлено, що, незважаючи на значний потенціал та динаміку розвитку, вітчизняне сільське господарство займає частку на світовому ринку сільськогосподарських продуктів лише у 1,06%, у тому числі по рослинних продуктах – 1,85%, а по тваринних – 0,32%.

Доведено, що міжнародна економічна інтеграція сприяє підвищенню конкурентоспроможності сільського господарства: по-перше, через зниження відповідних рівнів витрат та розширення ринкової частки на світових ринках, по-друге, через впровадження міжнародних стандартів і, по-третє, через полегшення доступу до технологій та ресурсів капіталів. Зокрема, підвищилися частки валового внутрішнього продукту та валової доданої вартості галузі в економіці країни до 10,2 і 12,1% відповідно. У 2017 р. експорт продукції сільського господарства зріс більш як удвічі порівняно з 2010 р.: до 10,3 млрд дол. США проти 4,7 млрд. У результаті частка сільського господарства в загальній структурі експорту товарів з України у 2017 р. досягла 23,9% проти 9,2% у 2010 р. Проте, поряд з позитивними впливами виникли й певні ускладнення в аспекті конкурентоспроможності національних сільськогосподарських виробників. У тих сферах, де Україна не реалізувала конкурентні переваги, зокрема по продукції тваринництва, овочівництва тощо, її поточна конкурентоспроможність виявилася недостатньою для збереження досягнутих раніше обсягів виробництва та експорту.

Розраховано інтегральний індекс конкурентоспроможності сільського господарства України ( $I_{КП}$ ) за 2013–2017 рр. (табл. 1).

Таблиця 1

**Розрахунок інтегрального індексу конкурентоспроможності  
сільського господарства України**

Показник	Роки					2017 р. до 2013 р., %
	2013	2014	2015	2016	2017	
Індекс економічного розвитку галузі, <i>ЕР</i>	1,069	0,993	1,091	1,067	1,055	98,7
Індекс продуктивності сільського господарства, <i>ЕП</i>	1,168	1,368	1,289	1,232	1,038	88,9
Індекс прибутковості сільського господарства, <i>П</i>	0,499	1,361	2,962	0,539	1,032	206,8
Індекс фінансової стійкості та платоспроможності, <i>ФС</i>	0,793	0,756	2,884	0,415	0,944	119,0
Індекс ділової активності, ефективності організації збуту і просування товару на ринку, <i>Ез</i>	0,826	1,352	1,423	0,816	1,16	140,4
Індекс участі у ЗЕД, <i>ЕЗЕД</i>	0,875	0,862	0,866	0,945	0,969	110,7
Інтегральний індекс конкурентоспроможності сільського господарства, <i>ІКП</i>	0,890	1,114	1,530	0,890	1,038	116,6

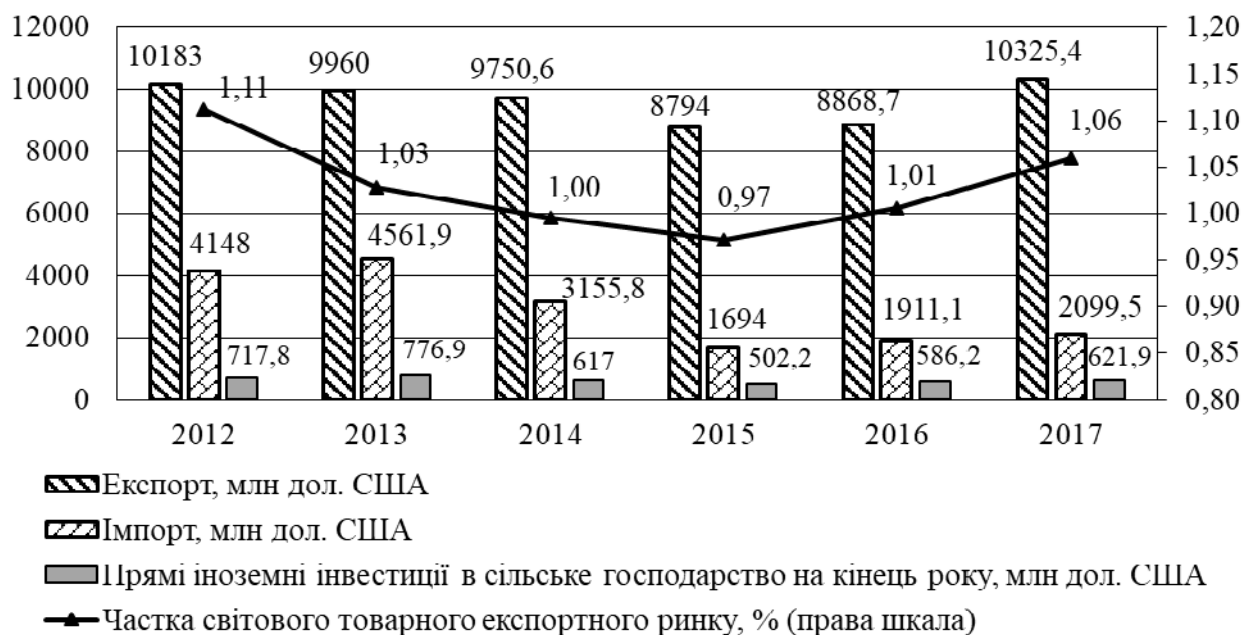
Джерело: Розраховано автором.

За результатами дослідження *ІКП* за період 2013–2017 рр. виділено два різнопланові етапи: перший – етап випереджаючого зростання (2013–2015 рр.), упродовж якого *ІКП* невинно збільшувався, забезпечивши середньорічний приріст на рівні майже 30%; другий – етап функціональної дестабілізації (з 2016 р. по теперішній час), протягом якого виникли й поширилися суперечливі динамічні тренди. Так, у 2016 р. відбувся різкий злам підвищувальної тенденції внаслідок впливу зниження темпів економічного росту галузі, зокрема обсягів виробництва продукції, валової доданої вартості; зниження рівнів рентабельності; погіршення показників ефективності управління продажами, що призвело до погіршення значення *ІКП* на 41,8% упродовж лише одного року. У 2017 р. почався новий тренд зростання *ІКП* (на 16,6% порівняно з 2016 р.), проте значення індексу не досягли показників 2015 р.

Результати вимірювання *ІКП* певною мірою зумовлені стримуючим впливом зростання обсягів імпорту та незначними обсягами іноземних інвестицій, які надходили в сільське господарство (рис. 2).

З метою порівняльної оцінки конкурентоспроможності сільського господарства України на світовому ринку та апробації методики було обчислено інтегральний індекс конкурентоспроможності сільського господарства Білорусі. Поширення практики таких міжнародних порівнянь у перспективі дозволить визначати, які саме особливості вітчизняного сільського господарства забезпечують йому конкурентні переваги на світових ринках, резерви їх підвищення та в якій мірі ці переваги доцільно посилювати.





**Рис. 2. Місце сільського господарства у зовнішньоекономічній діяльності України**

Джерело: Сформовано автором.

Доведено, що практичне використання запропонованого в дослідженні інтегрального індексу дасть змогу: по-перше, забезпечити раціональне використання коштів для державної фінансової підтримки експортного потенціалу країни через визначення найбільш конкурентоспроможних галузей національного господарства; по-друге, оптимізувати напрями державної політики щодо забезпечення конкурентоспроможності сільського господарства України на основі вивчення її переваг і слабких сторін та порівняння з конкурентоспроможністю сільського господарства інших держав.

У четвертому розділі – «**Організаційно-економічне забезпечення конкурентоспроможності сільського господарства України в контексті міжнародної економічної інтеграції**» – проаналізовано тенденції та визначено перспективи розвитку світових ринків сільськогосподарської продукції задля формування системи орієнтирів посилення позицій українських товаровиробників, виділено підходи до формування умов конкурентоспроможності сільського господарства на світових ринках сільськогосподарської продукції у регіональному аспекті, обґрунтовано засади формування джерел фінансових ресурсів для забезпечення конкурентоспроможності галузі.

Доведено, що загальні торговельні тенденції впливають на обсяги та тренди світової торгівлі сільськогосподарською продукцією. Зокрема, міцний зв'язок підтверджується вагомими значеннями коефіцієнтів кореляції та детермінації у період 1995–2017 рр. для продуктів рослинного походження:  $R = 0,970$ ;  $R^2 = 0,941$ ; тваринного походження:  $R = 0,982$ ;  $R^2 = 0,964$ . Із цих причин прогнозування обсягів світової торгівлі сільськогосподарськими

продуктами здійснено з урахуванням зрушень у внутрішній структурі світових товарних потоків. Встановлено, що обсяги торгівлі продуктами рослинного і тваринного походження значно зростуть (табл. 2).

Таблиця 2

**Прогноз обсягів світової торгівлі продуктами рослинного і тваринного походження у 2025 р.**

Показник	Середні фактичні обсяги за 2015–2017 рр.	Прогнозні значення	
		за умови збереження існуючої структури товарних потоків	за умови прогнозного зростання часток у структурі світової торгівлі
Світова торгівля, трлн дол. США	16,0	23,8	23,8
Продукти рослинного походження, млрд дол. США	468,0	623,2	1240,0
Продукти тваринного походження, млрд дол. США	334,0	497,6	759,2

Джерело: Розраховано автором.

За цих умов Україна має можливості щодо посилення своєї ролі у світовій торгівлі сільськогосподарською продукцією. З огляду на тісноту стохастичного зв'язку і значення коефіцієнта детермінації найреалістичнішим є прогноз за поліноміальним трендом другого ступеня ( $R^2 = 0,8957$ ), відповідно до якого у 2025 р. слід очікувати зростання експорту сільгосппродукції до 19,7 млрд дол. США (табл. 3).

Таблиця 3

**Тенденції та прогноз обсягів українського експорту сільськогосподарської продукції**

Показник	Фактичні обсяги експорту с.-г. продукції України по окремих роках періоду з 1997-го по 2017 р.							У середньому за 2015–2017 рр.
	1997	2000	2005	2010	2015	2016	2017	
Експорт с.-г. продукції, млрд дол. США	0,99	0,73	2,43	4,75	8,79	8,87	10,33	9,33
Прогнозні значення обсягів експорту с.-г. продукції у 2025 р.								
Тип прогнозу	<i>Оптимістичний</i>			<i>Песимістичний</i>		<i>Реалістичний</i>		
Тренд прогнозування	лінійний (варіант 1)		за середньою тенденцією (варіант 2)		логарифмічний		Поліноміальний (2 ступеня)	
Рівняння тренду	$y = 554,4x - 1447,7$		середньорічний темп у 1997–2017 рр. = 112,0%		$y = 3582,1\ln(x) - 3090,1$		$y = 17,769x^2 + 163,47x + 50,857$	
Коефіцієнт детермінації $R^2$	0,8697				0,6304		0,8957	
Прогнозний обсяг експорту, млрд дол. США	14,6		25,5		9,0		19,7	

Джерело: Розраховано автором.

Відповідно до прогнозу, у 2025 р. слід очікувати зростання частки України на світовому ринку сільськогосподарської продукції до 1,43%, у тому числі по продуктах тваринництва – 0,91%, по продуктах рослинного походження – 2,13%. Це вимагає розробки й реалізації ефективної стратегії посилення власної конкурентоспроможності, зорієнтованої перш за все на замкнені цикли вирощування і переробки сільськогосподарської сировини, впровадження інноваційних технологій вирощування сільськогосподарських культур і тварин, випереджаючий розвиток тваринницьких галузей та усунення експортного дисбалансу у структурі продуктів рослинного і тваринного походження тощо.

Розраховано перспективні обсяги експорту вітчизняної сільськогосподарської продукції до 2025 р. по регіонах. Зокрема, прогнозовано, що обсяг українського експорту на ринок ЄС зросте на 98,1% – до 6,5 млрд дол. США, на ринок країн Азії – вдвічі до рівня 8,8 млрд дол. США, на ринок країн Африки – на 68,0%, що у вартісному вимірі становитиме 3,5 млрд дол. США (табл. 4).

Таблиця 4

**Тенденції та прогноз обсягів експорту сільськогосподарської продукції України на світові ринки, млрд дол.**

Показники	Фактичні значення показників по окремих роках періоду 1996–2017 рр.							Прогнозні значення показників у 2025 р.
	1996	2000	2005	2010	2015	2016	2017	
Експорт с.-г. продукції, всього	1,45	0,73	2,43	4,75	8,79	8,87	10,33	19,70
Експорт с.-г. продукції України до країн:								
Європейського Союзу	0,22	0,15	0,51	0,97	2,60	2,19	3,27	6,49
Азії	0,12	0,11	0,78	1,91	4,06	4,25	4,42	8,84
Африки	0,03	0,03	0,32	0,89	1,63	1,99	2,09	3,51
Інші регіони	1,08	0,44	0,83	0,98	0,50	0,44	0,54	0,86

Джерело: Розраховано автором.

Визначено напрями інтеграції сільського господарства України у світові ринки в регіональному аспекті. Зокрема, на ринок країн ЄС доцільно нарощувати обсяги експорту тих видів продукції, на які виділені, але не використано, тарифні квоти (овес, ячмінь, яловичина, баранина, молоко, вершки, згущене молоко та йогурти), проводити цілеспрямовану роботу по збільшенню тарифних квот на товари, що традиційно експортуються в ЄС; розвивати виробництво й експорт органічної продукції; створювати нові нетрадиційні ринкові ніші тощо.

Слід враховувати, що культура споживання в країнах Азії та Африки трансформується. Тому Україні важливо не втратити можливість вплинути на неї та зайняти свою нішу на цих ринках. Для цього необхідно суттєво розширити асортимент сільськогосподарської продукції, що експортується до

країн цих регіонів, за рахунок продукції тваринництва (молоко та молочні продукти, м'ясо та м'ясні продукти) та нішевої продукції (ягоди, фрукти, овочі). Важливим пріоритетом забезпечення конкурентоспроможності українського сільського господарства на цих ринках мають стати кон'юнктуро спрямовані стратегії ринкового позиціонування та просування товарів.

Посилена увага повинна приділятися розвитку відносин з країнами економічного угруповання USMCA, в першу чергу з США та Канадою як важливим постачальникам нових технологій та інвестицій. У США спостерігається підвищення попиту на необроблені та органічні м'ясні та молочні продукти, що має стати орієнтиром для українського сільського господарства. Співробітництво України з регіональними економічними угрупованнями держав Латинської Америки, Австралії та Океанії має орієнтуватися на нарощування експортного потенціалу нашої держави та освоєння українськими виробниками сільськогосподарської продукції нових світових ринків.

Однією з необхідних передумов ефективного функціонування сільського господарства України в сучасних економічних умовах слугує наявність фінансових ресурсів. З'ясовано, що фінансування сільськогосподарського виробництва в основному здійснювалося за рахунок власних коштів. Частка самофінансування господарської діяльності суттєва – понад 80%, що забезпечувало 21,05% валової доданої вартості сільського господарства або 9,07% випуску сільськогосподарської продукції. Порівняно незначними за обсягами фінансування сільського господарства є кредитні кошти (12–15% від усіх фінансових ресурсів). У системі фінансового забезпечення сільськогосподарського виробництва банківське кредитування забезпечує 18,8% валової доданої вартості та 8,1% випуску сільськогосподарської продукції. У цій сфері спостерігається покращення ситуації: обсяги кредитування поступово збільшуються – середньорічні зміни становлять понад 30%, знижуються відсоткові ставки по кредитах, суттєво знизився рівень боргового навантаження – від 40 до 19%. Однак у структурі кредитного портфеля переважають короткострокові договори (71,3%), тобто залучені кошти використовуються для покриття сезонних витрат, як-то: придбання пально-мастильних матеріалів, добрив, насінневого матеріалу, засобів захисту рослин, ветеринарних препаратів тощо. В той же час середньо- та довгострокове кредитування, яке має на меті забезпечення розвитку, знаходиться на низькому рівні (28,5 та 0,2% відповідно). Тому вдосконалення кредитного забезпечення сільськогосподарських товаровиробників повинно здійснюватися, передусім, у напрямку збільшення частки довгострокових кредитів та через розробку нових кредитних інструментів і послуг, зокрема, кредитів, наданих з частковою компенсацією відсоткової ставки чи тіла кредиту, встановлення ефективної кредитної ставки, надання гарантій державою та гарантій міжнародних фінансових організацій.

У п'ятому розділі – «**Стратегічні напрями забезпечення конкурентоспроможності сільського господарства України в умовах міжнародної економічної інтеграції**» – визначено стратегічні пріоритети забезпечення конкурентоспроможності сільського господарства України на світових ринках сільськогосподарської продукції, розроблено заходи щодо використання потенціалу конкурентоспроможності вітчизняного сільського господарства, запропоновано підходи до практичної їх реалізації.

Розроблено структурно-логічну схему концепції державної програми забезпечення конкурентоспроможності сільського господарства України в умовах міжнародної економічної інтеграції (рис. 3).

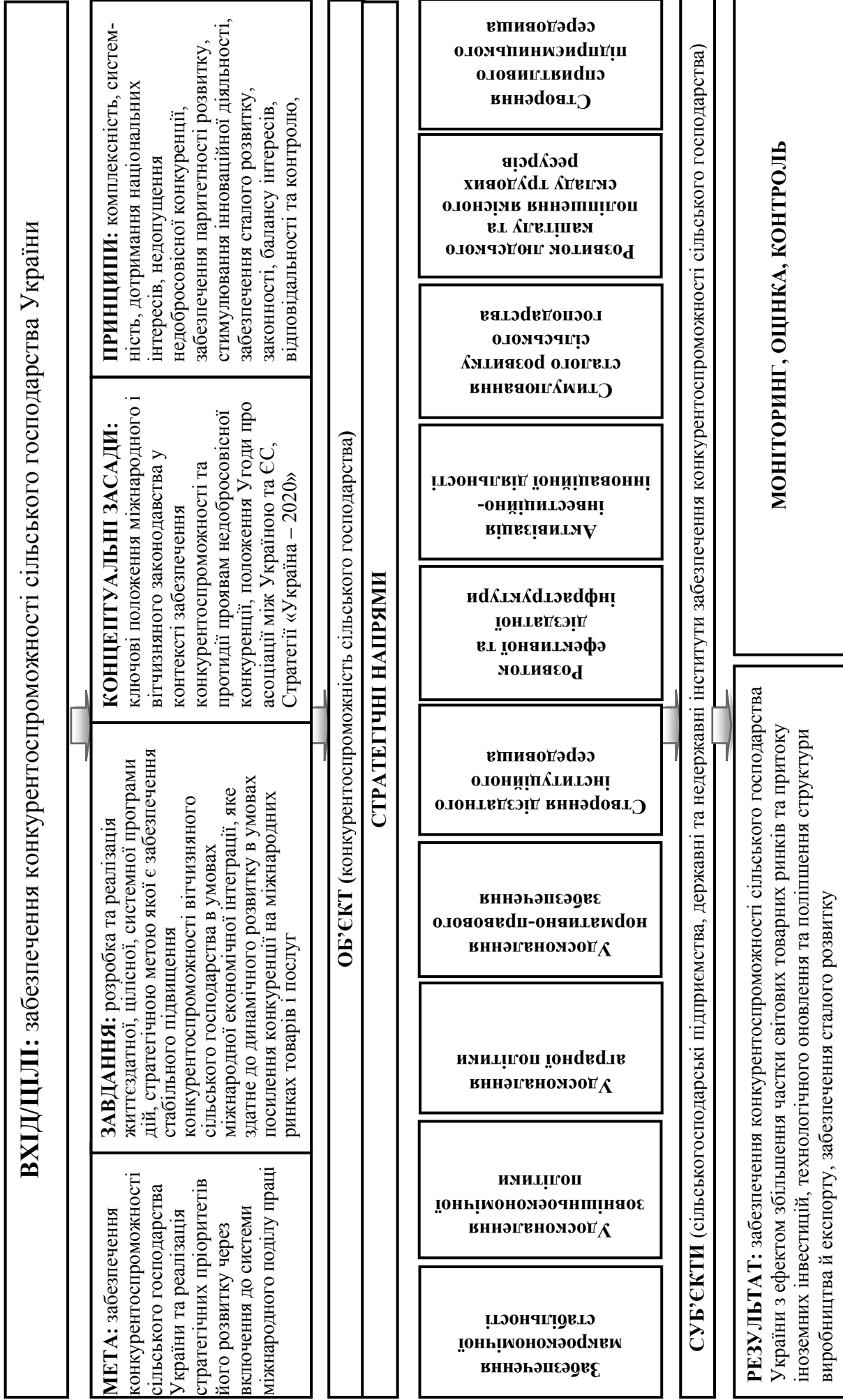
Аргументовано, що її впровадження дозволить реалізовувати заходи забезпечення конкурентоспроможності сільського господарства та підвищення його ефективності, збільшення частки на світових ринках, залучення прямих іноземних інвестицій в галузь, технологічного оновлення та удосконалення структури виробництва й експорту, досягнення високих і стабільних показників розвитку. Обґрунтовано комплекс заходів щодо забезпечення конкурентоспроможності сільського господарства України на всіх рівнях управління: державному, галузевому, виробничому. Заходи систематизовано за стратегічними напрямками. Зокрема це такі:

- забезпечення макроекономічної стабільності (фінансова стабілізація галузі, удосконалення механізмів антимонопольно-конкурентної політики та системи оподаткування підприємств, які розміщені та функціонують у межах сільських територій; формування дієвої системи страхового захисту тощо);

- удосконалення зовнішньоекономічної політики та активізація експортної діяльності (асиметричність процесів лібералізації торгівлі; сприяння інтеграції товаровиробників в експортоорієнтованому сегменті; зниження ставок імпортного мита на насіння, сільськогосподарську техніку, агрохімікати тощо; формування конкурентоспроможної на світових ринках структури експорту, створення нових нетрадиційних ринкових ніш, забезпечення компліментарних ефектів виходу на світові ринки та ін.);

- удосконалення аграрної політики (сприяння розвитку сучасного та сталого сільськогосподарського виробництва; підтримка покращення факторної продуктивності господарств; гармонізація національних стандартів до стандартів і норм ЄС та міжнародних стандартів; розробка агро- і біотехнологій та систем ведення сільськогосподарського виробництва на принципах органічного землеробства; забезпечення замкнених циклів вирощування і переробки сільськогосподарської сировини і продуктів; випереджаючий розвиток тваринницьких галузей і т.п.);

- активізація інвестиційно-інноваційної діяльності (впровадження інноваційних проектів у контексті збільшення частки виробництва експортної продукції з високою доданою вартістю; розвиток практики державно-приватних інвестицій; стимулювання притоку прямих іноземних інвестицій у сільське господарство; стимулювання інвестицій в наукові дослідження тощо);



**Рис. 3. Структурно-логічна схема концепції державної програми забезпечення конкурентоспроможності сільського господарства України в умовах міжнародної економічної інтеграції**

Джерело: Розроблено автором.

– удосконалення нормативно-правового забезпечення (забезпечення реалізації положень чинного законодавства у частині, що стосується забезпечення конкурентоспроможності та сприяння її підвищенню, запобіганню та протидії недобросовісній конкуренції);

– створення дієздатного інституційного середовища (розвиток спеціалізованих інститутів, на які буде покладено обов'язок проводити оцінку, моніторинг конкурентоспроможності сільського господарства, розробку програми забезпечення конкурентоспроможності та складання звіту про її виконання, аналіз рейтингу, оцінку ефективності проведених заходів; заснування спеціалізованих фінансових організацій, що надаватимуть часткове гарантування кредитів для цільових груп (малих фермерських господарств); посилення взаємодії та партнерства між інститутами забезпечення конкурентоспроможності тощо);

– розвиток ефективної та дієздатної інфраструктури (модернізація та оновлення основних фондів і рухомого складу транспорту; будівництво портів, наближених до елеваторів; зниження податків у сфері річкових перевезень; демонополізація залізничних перевезень, збільшення кількості локомотивів, зерновозів тощо);

– створення сприятливого підприємницького середовища (розвиток та підтримка сільськогосподарських кооперативів; удосконалення кредитної та фінансової політики підприємств; розробка адаптивних стратегій управління ризиками тощо);

– розвиток людського капіталу та поліпшення якісного складу трудових ресурсів (опанування інструментарієм конкурентних відносин; підвищення здатності щодо використання інновацій; забезпечення сприятливих умов життєдіяльності та відтворення трудового потенціалу).

Визначено заходи з реалізації потенціалу суб'єктів господарювання: підвищення ефективності використання ресурсів, продуктивності; оптимізація рівня виробничих витрат; впровадження новітніх технологій вирощування сільськогосподарських культур і тварин, поліпшення технічного оснащення; диверсифікація виробництва, в т. ч. розширення асортименту, розвиток первинної обробки, переробки та передпродажної доробки сільськогосподарських продуктів; розвиток племінної бази тваринництва, селекції, насінництва; створення позитивного іміджу підприємства і продукції; підвищення рівня маркетингу, брендингування продукту тощо.

Запропоновано рівні впровадження концепції державної програми забезпечення конкурентоспроможності сільського господарства України в умовах міжнародної економічної інтеграції (на рівні держави – макро-, регіональному і місцевому – мезо- та на рівні суб'єктів господарювання – мікрорівень), окреслено часові межі, визначені етапи її реалізації (апробація (2020 р.), впровадження (2021-2023 рр.), моніторинг, оцінка, контроль і корегування (2024-2025 рр.)) та цілі на кожному з них. Обґрунтовано концептуальні засади оцінки ефективності реалізації програми за такими

критеріями: 1) економічні (інтегральний індекс конкурентоспроможності, частка сільського господарства у валовій доданій вартості країни, темпи росту експорту, іноземних інвестицій в галузі, зміна частки світового ринку сільськогосподарської продукції, фінансові результати та платоспроможність, ціни, витрати, асортимент, рентабельність та ін.); 2) технологічні (темпи росту сільськогосподарського виробництва, чистий дохід (виручка) від реалізації продукції, обсяг капіталовкладень, інноваційність, продуктивність праці, сукупна продуктивність факторів виробництва тощо); 3) соціальні (доходи працівників сільського господарства – темпи росту заробітної плати порівняно з іншими галузями економіки, частка економічно активного населення, рівень освіти, рівень сільського безробіття тощо); 4) екологічні (зниження витрат на відшкодування негативних явищ в агроланшафтах, запобігання втратам від зниження родючості ґрунтів, їх забруднення і деградації, отримання високоякісної екологічної продукції та ін.).

Визначено й обґрунтовано сукупність ключових пріоритетів економічної політики України щодо забезпечення конкурентоспроможності сільського господарства України та посилення його позицій на світових ринках, які розподілено на ринково і виробничо орієнтовані. До основних ринково орієнтованих пріоритетів віднесено: удосконалення моделі розвитку сільського господарства, забезпечення компліментарності при виході на світові ринки; реалізація стратегій розширення експорту сільськогосподарських продуктів до країн – традиційних їх виробників; створення нових нетрадиційних ринкових ніш; кон'юнктуро спрямовані формування та реалізація стратегій ринкового позиціонування та просування товарів. Поряд із цим виробничо орієнтованими пріоритетами є: розвиток і впровадження у практику високопродуктивних сортів рослин та порід тварин, інноваційних технологій вирощування, первинної та вторинної обробки, зберігання та транспортування продукції, засобів захисту, добрив, прогресивних технічних засобів; укрупнення й інтеграція товаровиробників в експортоорієнтованому сегменті; розвиток органічного землеробства; нарощування обсягів вирощування генномодифікованих культур на кормові та технічні цілі та оптимізація експортної політики щодо них; стратегічна довгострокова реструктуризація виробництва та експорту відповідно до викликів, спричинених глобальною зміною клімату, на основі кліматичного моніторингу та стратегічного передбачення природно-кліматичних та виробничих змін. Особлива роль у забезпеченні конкурентоспроможності сільського господарства на світових ринках відведена ефективній державній політиці.

У цілому це сприятиме підвищенню рівня конкурентоспроможності сільського господарства, дозволить національним виробникам закріпити свої позиції на світових ринках сільськогосподарської продукції, упевнено долучатися до світових лідерів торгівлі, розширити ринки збуту як по країнах і регіонах, так і окремих товарах, що відчутно посилить вектор зовнішньоекономічної інтеграції у світове господарство.



## ВИСНОВКИ

За результатами проведеного дослідження запропоновано нове вирішення актуальної науково-прикладної проблеми щодо обґрунтування теоретико-методологічних засад і практичних рекомендацій щодо забезпечення конкурентоспроможності сільського господарства України в умовах міжнародної економічної інтеграції. Це дозволило сформулювати такі висновки:

1. Конкурентоспроможність сільського господарства в умовах міжнародної економічної інтеграції є агрегованою характеристикою, що поєднує конкурентоспроможність підгалузей, господарюючих суб'єктів, окремих товарів і товарних груп та забезпечує здатність витримувати тиск конкурентів на світових ринках сільськогосподарської продукції, посідаючи на них визначальні позиції.

2. Основними стимулюючими чинниками забезпечення конкурентоспроможності сільського господарства є: державна підтримка, лібералізація режиму зовнішньої торгівлі, посилення інноваційного процесу, динамічності та зростання ємності ринків сільськогосподарської продукції і продуктів її переробки, підвищення ефективності господарювання, продуктивності задіяних ресурсів тощо. Найвпливовішими дестимуляторами виступають: макроекономічна нестабільність, недостатній рівень розвитку фінансово-кредитної системи, логістично-складської інфраструктури та ін. Важливо враховувати, що за природою походження чинники поділяються на екзо- та ендегенні, що має впливати на підходи до вироблення управлінських рішень з метою посилення конкуренції.

3. Державний вплив на конкурентоспроможність сільського господарства України має справлятися шляхом упровадження цільової державної програми забезпечення конкурентоспроможності сільського господарства в умовах міжнародної економічної інтеграції через реалізацію сукупності принципів, концептуальних засад, економічних методів, засобів та інструментів, що використовують державні та недержавні інститути аграрного ринку під час своєї діяльності та взаємодії з іншими контрагентами; вжиття економічних, організаційних, правових, інституційних, галузевих, інвестиційно-інноваційних, підприємницьких та інших заходів, спрямованих на забезпечення належної конкурентоспроможності вітчизняного сільського господарства з ефектом розширення своєї частки на світових товарних ринках, збільшення притоку іноземних інвестицій, технологічного оновлення та удосконалення структури виробництва й експорту.

4. Методологічні засади оцінювання конкурентоспроможності сільського господарства як галузі національної економіки мають ґрунтуватися на тому, що конкурентоспроможність є порівняною характеристикою суб'єкта, який виходить на ринок, тому її можна оцінювати виключно у зіставленні з ринковими позиціями подібних суб'єктів. Разом із тим оцінка рівня

конкурентоспроможності на різних ринках може збігатися щодо застосовуваних методів, однак має різнитися у використовуваних показниках, критеріях, індикаторах оцінювання з можливістю їх комбінації, часткової взаємозамінності та доповнюваності.

5. Ключові критерії, що слугують мірилом конкурентоспроможності сільського господарства, необхідно досліджувати на трьох рівнях: макrorівень – критерії, що відображають параметри розвитку галузі, її внесок у створення валового внутрішнього продукту та валової доданої вартості, валютних надходжень і робочих місць; мезорівень – критерії, що характеризують ефективність функціонування галузі та її суб'єктів господарювання; критерії зовнішньоекономічної діяльності, що засвідчують стабільні позиції галузі на світових ринках сільськогосподарської продукції.

6. Комплексна оцінка конкурентоспроможності сільського господарства в умовах міжнародної економічної інтеграції має засновуватися на симбіозі теорій ефективної конкуренції, порівняльних переваг, стратегічного управління та здійснюватися на підставі інтегрального індексу. В його основу покладено економіко-статистичний аналіз індикаторів ефективності господарської діяльності, зокрема, обчислення показників, що характеризують рівень економічного розвитку галузі, продуктивність ресурсів, прибутковість, фінансову стійкість та платоспроможність, ділову активність у галузі, ефективність управління збутом та просуванням товару на ринку, участь у зовнішньоекономічній діяльності. Такі показники необхідно розраховувати на основі індексного підходу, що уможливило визначення актуального рівня конкурентоспроможності та оцінювання його динаміки. Універсальність побудови інтегрального індексу дозволить порівнювати конкурентоспроможність різних галузей у середині країни та сільського господарства різних країн-конкурентів.

7. Частка сільського господарства в загальній структурі експорту товарів з України зростає і в 2017 р. вона досягла 23,9% проти 9,2% у 2010 р. Однак структура експорту вирізняється значними диспропорціями через суттєве переважання рослинницької продукції – 21–22% проти 2–3% тваринної, низьку товарну диверсифікацію з підвищенням концентрації ключових продуктів (пшениці, кукурудзи, соєвих бобів, ячменю, ріпаку, гречки) до 85%, що сукупно робить економіку сільського господарства України уразливою внаслідок негативних змін зовнішнього середовища, чутливою до кон'юнктури світових товарних ринків, до запровадження санкційних митно-тарифних і технічних обмежень і геополітичних позицій країн-імпортерів української продукції. За аналізований період усі перелічені чинники виявили свій вплив, що позначилося на загостренні проблем розвитку сільського господарства.

8. Впливовим чинником забезпечення конкурентоспроможності сільського господарства нині є міжнародна економічна інтеграція, що сприяє зниженню рівнів витрат виробництва, розширенню географії експорту, підвищенню стандартів якості, полегшує доступ до технологій, ресурсів і капіталів. Зокрема,

упродовж останніх 10–12 років міжнародна інтеграція стала каталізатором зростання українського сільського господарства та оптимізації зовнішньоторговельного сальдо. Посилення означених процесів у перспективі потребує реалізації цільової державної програми забезпечення конкурентоспроможності сільського господарства України та активізації непрямих механізмів впливу на конкурентоспроможність через створення досконалішого конкурентного середовища, запровадження нових ринкових інститутів, стимулювання технологічних та організаційних інновацій.

9. Інтегральний індекс конкурентоспроможності сільського господарства України зростає упродовж останнього шестирічного періоду на рівні 11,4–30,0% щороку, однак він ще не набув стабільного тренду й коливається в широкому діапазоні. У 2017 р. індекс становив 1,038. За результатами порівняльного аналізу, його значення перевищує значення показника конкурентоспроможності сільського господарства сусідніх країн-конкурентів, а також інших експортоорієнтованих галузей національної економіки. Практичне використання інтегрального індексу дозволило оптимізувати систему організаційно-економічних заходів стосовно посилення конкурентоспроможності сільського господарства з урахуванням процесів міжнародної інтеграції.

10. Світові товарні ринки активно зростають, тому в перспективі можливо очікувати посилення позитивного тренду, що до 2025 р. може забезпечити сукупний обсяг світової торгівлі 23,8 трлн дол. США. При цьому прогнозована частка продуктів рослинного походження сягне позначки 5,25% і становитиме 1240,0 млрд дол., а тваринного – 3,31%, або 759,2 млрд дол. США. За таких умов Україна має можливість посилити свою експансію на світові ринки сільськогосподарської продукції, забезпечити сукупний експорт вітчизняних сільгосппродуктів на рівні, щонайменше, 19,7 млрд дол. США, підвищити свою частку до 1,43% на світовому ринку. Досягнення таких орієнтирів можливе шляхом реалізації ефективної стратегії посилення конкурентоспроможності, зорієнтованої на запровадження інноваційних технологій, забезпечення замкнутих циклів вирощування і переробки сільськогосподарської сировини до стану кінцевих продуктів, наздоганяючий розвиток тваринницьких галузей та усунення експортного дисбалансу в структурі продуктів рослинного і тваринного походження, стимулювання приватної підприємницької ініціативи, вдосконалення транспортно-логістичної інфраструктури, підвищення якості та безпечності продукції, посилення міжнародної співпраці України, забезпечення належного рівня державної підтримки сільського господарства тощо.

11. Політику економічної експансії української сільськогосподарської продукції необхідно здійснювати диференційовано по основних регіональних ринках ЄС, країн Азії, Африки, Америки. Зокрема слід забезпечити підвищення частки України в обсягах імпорту сільськогосподарської продукції країнами ЄС до позначки у 3,07%, або 6,5 млрд дол., Азії – до 2,73%, або 8,8 млрд дол., Африки – 5,95% до 3,5 млрд дол. Це відповідатиме зростанню розміру

українського сільськогосподарського експорту до країн ЄС на 98,1%, Азії – вдвічі, Африки – на 68,0%, інші регіони – на 59,3%.

12. Фінансове забезпечення конкурентоспроможності сільського господарства України доцільно здійснювати за рахунок власних і залучених коштів підприємств, інших джерел, не заборонених чинним законодавством. Важливо оптимізувати механізми надання державної підтримки з акцентом на непрямі форми, розвиток державно-приватного партнерства у сфері виробництва сільськогосподарської продукції; будівництва та/або експлуатації морських і річкових портів та їх інфраструктури; будівництва й управління мережами холодильних та складських приміщень; будівництва й обслуговування ринків ягід, фруктів, овочів, а також інших видів сільськогосподарської продукції; переробки сільськогосподарських відходів. Удосконалення фінансово-кредитного забезпечення сільськогосподарських товаровиробників має відбуватися насамперед з метою збільшення частки довгострокових позик та втілення нових кредитних інструментів і послуг.

13. Комплекс заходів щодо забезпечення конкурентоспроможності сільського господарства України має реалізовуватися за диференційованим підходом на всіх рівнях управління – державному, галузевому, виробничому. Заходи потрібно впроваджувати за такими стратегічними напрямками: забезпечення макроекономічної стабільності, удосконалення аграрної, зовнішньоекономічної політики та активізація експортної діяльності, поліпшення нормативно-правового забезпечення, розвиток ефективної функціонуючої інфраструктури, активізація інвестиційно-інноваційної діяльності, формування сприятливого підприємницького середовища, розвиток людського капіталу та поліпшення якісного складу трудових ресурсів.

14. Рівнями впровадження заходів забезпечення конкурентоспроможності сільського господарства України в умовах міжнародної економічної інтеграції визначено: макро-, мезо- та мікрорівні. Часовими межами та етапами реалізації є: апробація (2020 р.), впровадження (2021–2023 рр.), моніторинг, оцінка, контроль і коригування (2024–2025 рр.). Кожен з означених етапів має свої конкретизовані цілі: апробація – ідентифікація й аналіз проблем, визначення причин появи останніх, вибір напрямів, методів та інструментів їх усунення; впровадження – підвищення рівня конкурентоспроможності, нарощування обсягів експорту та валютної виручки, збільшення частки на світових ринках сільськогосподарської продукції; моніторинг, оцінка і контроль – оцінювання отриманих результатів, коригування щодо змін рівня конкурентоспроможності сільського господарства у результаті впливу внутрішніх та зовнішніх чинників. До критеріїв ефективності реалізації відповідної програми застосовано диференційований підхід, вона містить економічні, технологічні, соціальні та екологічні виміри.

15. Ринково орієнтованими пріоритетами забезпечення конкурентоспроможності сільського господарства України мають стати: удосконалення експортоорієнтованої моделі розвитку сільського господарства,

забезпечення помірковано-агресивного характеру просування українських товарів, забезпечення компліментарних ефектів виходу на світові ринки, розширення експорту продуктів до країн, де має місце їх традиційне виробництво, створення нових нетрадиційних ринкових ніш, кон'юнктурне спрямування стратегій ринкового позиціонування та просування товарів. Водночас виробничо орієнтованими пріоритетами є забезпечення інноваційної діяльності, укрупнення й інтеграція товаровиробників в експортоорієнтованому сегменті, реструктуризація у сегменті виробництва органічної продукції та ГМО, адекватна реакція на виклики, спричинені глобальною зміною клімату.

## СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

### *Монографії та розділи в монографіях:*

1. Патица Н. І. Конкурентоспроможність сільського господарства України: глобальний та національний вимір : монографія. Вінниця: ТОВ «Твори», 2019. 368 с. (21,4 ум. друк. арк.)
2. Patyka N. Ukraine's agriculture competitiveness: assessment, analysis and strategic directions of its enhancing. *Conceptual aspects management of competitiveness the economic entities : collective monograph* / edited by M. Bezpartochnyi, I. Britchenko, in 2 Vol. / Higher School of Social and Economic. Przeworsk, Poland: WSSG, 2019. Vol. 2. P. 144–153 (15,17 / 0,57 ум. друк. арк.)
3. Патица Н. І., Припуца Н. В. Розвиток конкуренції на ринку молока та молокопродуктів в умовах глобалізації : монографія. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2018. 256 с. (14,88 / 5,17 ум. друк. арк.) (Особистий внесок: представлена авторська методика оцінювання конкурентоспроможності ВЕД «Виробництво молочних продуктів», розраховано інтегральний індекс конкурентоспроможності виробництва молочних продуктів в Україні, проаналізовано позиціонування вітчизняної молочної продукції на світових ринках, розроблено заходи для підвищення рівня її конкурентоспроможності, окреслено стратегічні напрями забезпечення конкурентоспроможності молокопродуктового підкомплексу України в умовах глобалізації).
4. Патица Н. І. Співпраця України з міжнародними фінансовими організаціями та Світовою організацією торгівлі. *Економіка України в глобальному і внутрішньому вимірі: монографія* / В. Г. Федоренко, І. М. Грищенко, О. Ф. Новікова, О. В. Ольшанська та ін.; за ред. В. Г. Федоренка, І. М. Грищенка, Т. Є. Воронкової. Київ : ТОВ «ДКС центр», 2017. С. 219–236 (19,99 / 1,37 ум. друк. арк.) (Особистий внесок: проаналізовано напрями співпраці України з міжнародними економічними організаціями, оцінено ефект, визначено перспективи такої співпраці).
5. Патица Н. І. Міжнародні економічні організації у багатосторонньому економічному співробітництві і регулюванні міжнародних економічних відносин. *Глобалізація сучасної економіки : монографія* / В. Г. Федоренко, І. М. Грищенко, Т. Є. Воронкова, М. П. Денисенко та ін.; за ред.

В. Г. Федоренка, І. М. Грищенко, Т. Є. Воронкової. Київ : ТОВ «ДКС центр», 2016. С.136–243 (18,37 / 5,28 ум. друк. арк.) (Особистий внесок: окреслено роль міжнародних фінансових організацій у розвитку світової економіки, їх місце у вирішенні глобальних проблем сучасності; обґрунтовано форми та визначено особливості співпраці України з міжнародними економічними організаціями).

6. Патица Н. І. Проблеми і напрямки інтеграції України у світовий економічний простір. *Економіка України: підсумки перетворень та перспективи зростання : монографія / за ред. академіка НАНУ Гейця В. М.* Харків : Форт, 2000. С. 46–61 (26,5 / 0,72 ум. друк. арк.) (Особистий внесок: визначено параметри інтегрованості України у світову економіку на 1991 р. та 2000 р., проаналізовано ступінь відкритості економіки України, розкрито напрямки інтеграції України в світову економічну співдружність).

### **Статті у наукових фахових виданнях України:**

7. Кожем'якіна С. М., **Патица Н. І.** Процеси підвищення продуктивності праці в сільському господарстві. *Ефективна економіка*. 2014. № 10. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=3391> (0,6 / 0,31 ум. друк. арк.) (Особистий внесок : обґрунтовано заходи економічної політики з підвищення рівня продуктивності праці в сільському господарстві).

8. Патица Н. І. Податкове регулювання зовнішньоекономічної діяльності та його вплив на захист інтересів вітчизняних виробників. *Європейські перспективи*. 2011. № 2. Ч. 2. С. 1–5 (0,57 ум. друк. арк.)

9. Патица Н. І. Оцінка конкурентоспроможності АПК України та впливу системи оподаткування на її рівень. *Агросвіт*. 2011. № 17–18. С. 16–19 (0,5 ум. друк. арк.)

10. Кваша С. М., **Патица Н. І.** Напрями та проблеми інтеграції України до світового економічного простору. *Економіка України*. 2001. № 9. С. 77–81. (0,57 / 0,46 ум. друк. арк.) (Особистий внесок: оцінено вплив лібералізації на розвиток зовнішньої торгівлі України, визначено основні напрями інтеграції України до світового економічного простору).

11. Патица В. П., **Патица Н. І.**, Пилипенко О. О. Захист вітчизняних виробників екологічно чистої продукції: проблеми та протиріччя. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. 2001. Вип. № 3 (12), т. 2. С. 136–144. (0,76 / 0,3 ум. друк. арк.) (Особистий внесок: визначено основні проблеми захисту вітчизняних виробників екологічної сільськогосподарської продукції на зовнішньому ринку та запропоновано шляхи їх вирішення).

12. Пріб К. А., **Патица Н. І.** Державна підтримка сільського господарства непрямыми важелями регулювання. *Вісник аграрної науки*. 2000. № 9. С. 55–59. (0,68 / 0,21 ум. друк. арк.) (Особистий внесок: запропоновано сукупність заходів щодо державної підтримки вітчизняних виробників сільськогосподарської продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках).

13. Мар'єнко А. В., Принц Г. В., **Патица Н. І.**, Пріб К. А. Проблеми залучення іноземних інвестицій в економіку України. *Фінанси України*. 1999.

№ 7. С. 34–44. (0,77 / 0,5 ум. друк. арк.) (Особистий внесок: проаналізовано тенденції надходження іноземних інвестицій в економіку України, визначено проблеми залучення ПІІ, запропоновано шляхи їх вирішення).

**Публікації у наукових виданнях іноземних держав та фахових виданнях**

**України, включених до міжнародних наукометричних баз:**

14. Лупенко Ю. О., Пати́ка Н. І. Роль інновацій у забезпеченні конкурентоспроможності України на світових ринках сільськогосподарської продукції. *Агросвіт*. 2019. № 11. С. 16–23. DOI: 10.32702/2306"6792.2019.11.16 (0,76 / 0,51 ум. друк. арк.). (Особистий внесок: оцінено позиції України на світових ринках сільськогосподарських продуктів, визначено напрями їх посилення у перспективі крізь призму забезпечення конкурентоспроможності вітчизняного сільського господарства).

15. Пати́ка Н. І. Конкурентоспроможність та позиціонування України на світових ринках молочних продуктів. *Економіка АПК*. 2019. № 5. С. 77–86. DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201905077> (0,875 ум. друк. арк.)

16. Хо́даківська О. В., Пати́ка Н. І., Гаргасас А. Методологічні основи оцінки конкурентоспроможності сільського господарства. *Механізм регулювання економіки*. 2019. № 2. С. 66–78 (0,85 / 0,7 ум. друк. арк.). (Особистий внесок: обґрунтовано методологічні основи оцінки конкурентоспроможності; систематизовано критерії та запропоновано алгоритм оцінювання конкурентоспроможності сільського господарства).

17. Пати́ка Н. І. Теоретико-методологічні підходи до конкурентоспроможності сільського господарства в сучасних умовах. *Економіка АПК*. 2019. № 4. С. 66–74. DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201904066> (0,893 ум. друк. арк.)

18. Пати́ка Н. І., Прі́б К. А. Світовий ринок продуктів тваринного походження та напрями посилення позицій України на ньому. *Modern Economics*. 2019. Вип. 13. С. 194–200 DOI: [https://doi.org/10.31521/modecon.V13\(2019\)-30](https://doi.org/10.31521/modecon.V13(2019)-30). URL: <https://modecon.mnau.edu.ua/issue/13-2019/patyka.pdf> (0,62 / 0,54 ум. друк. арк.) (Особистий внесок: визначено тенденції та оцінено позиції України на світових ринках продуктів тваринного походження, окреслено причини низьких обсягів експорту нею тваринницьких продуктів).

19. Пати́ка Н. І., Прі́б К. А. Світовий ринок рослинницьких продуктів та місце України на ньому. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2019. Вип. 1 (69). Ч. 1. С. 107–114 (0,76 / 0,63 ум. друк. арк.) (Особистий внесок: визначено тенденції та оцінено позиції України на світових ринках продуктів рослинного походження).

20. Пати́ка Н. І. Напрями та перспективи інтеграції сільського господарства України в світовий аграрний ринок. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2019. Вип. 23. С. 53–60 (1,0 ум. друк. арк.).

21. Пати́ка Н. І. Тенденції та перспективи розвитку світових

сільськогосподарських ринків як орієнтири для посилення українських позицій. *Економіка АПК*. 2019. № 1. С. 70–79 DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201901070> (0,97 ум. друк. арк.).

22. Патица Н. І. Концептуальні засади підвищення конкурентоспроможності сільського господарства України. *Держава та регіони. Серія : Економіка та підприємництво*. 2018. № 5 (104). С. 35–45 (0,97 ум. друк. арк.).

23. Патица Н. І. Пріоритети забезпечення конкурентоспроможності сільського господарства України на світових ринках. *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*. 2018. Вип. 4, № 4. С. 130–145. URL: <http://are-journal.com/are/article/view/212/176> (0,98 ум. друк. арк.).

24. Патица Н. І. Конкурентоспроможність сільського господарства України та чинники її забезпечення. *Сталий розвиток економіки*. 2018. № 4 (41). С. 11–20 (1,07 ум. друк. арк.).

25. Патица Н. І. Оцінка конкурентоспроможності сільського господарства України з урахуванням зовнішньоекономічних чинників. *Агросвіт*. 2018. № 17. С. 18–25 (0,88 ум. друк. арк.).

26. Патица Н. І. Методичні підходи до оцінювання конкурентоспроможності сільського господарства України. *Агросвіт*. 2018. № 15–16. С. 25–31 (0,78 ум. друк. арк.).

27. Патица Н. І. Іноземні інвестиції в сільському господарстві України: сучасний стан та вплив на його розвиток. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 5. С. 26–31 (0,64 ум. друк. арк.).

28. Patyka N. Bank lending to agriculture in Ukraine. *Економіка АПК*. 2018. № 2. С. 40–48 (0,67 ум. друк. арк.).

29. Patyka N. World Trade Organization and the development of economies of the new member countries. *Scientific Letters of Academic Society of Michal Baludansky*. 2015. No. 3, Vol. 3. P. 126–131 (0,67 ум. друк. арк.)

### **Тези доповідей і науково-практичних конференцій:**

30. Патица Н. І. Сучасні виклики, стратегічні пріоритети забезпечення конкурентоспроможності сільського господарства України на світовому аграрному ринку. *Глобальний маркетинг: аналіз і виклики сучасності* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 16-17 трав. 2019 р. Батумі, Грузія, 2019. С. 48–51. (0,211 ум. друк. арк.)

31. Патица Н. І. Перспективи сільського господарства України на світовому аграрному ринку. *Сучасні методи підвищення ефективності використання економічного потенціалу у напрямку розвитку регіональної економіки* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 26 січ. 2019 р. Львів : ЛЕФ, 2019. С. 39–42. (0,234 ум. друк. арк.)

32. Патица Н. І. Інтегрованість сільського господарства України у світовий економічний простір. *Актуальні проблеми управління соціально-економічними системами* : матеріали Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., 7 груд. 2018 р.,



Частина 1. Луцьк : РВВ Луцького НТУ, 2018. С. 118–122. (0,33 ум. друк. арк.)

33. Патица Н. І. Стратегія підвищення конкурентоспроможності сільського господарства України. *Становлення механізму публічного управління розвитком сільських територій як пріоритет державної політики децентралізації* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 4 груд. 2018 р. Житомир : ЖНАЕУ, 2018. С. 212–215. (0,203 ум. друк. арк.)

34. Патица Н. І. Чинники впливу на конкурентоспроможність сільського господарства України в умовах міжнародної економічної інтеграції. *State, Region, Enterprise : Conference Proceedings* : II International Scientific Conference Anti-Crisis Management, Part I, November 23th, 2018. Le Mans, France. Baltija Publishing, 2018. P. 53–56 (0,204 ум. друк. арк.)

35. Патица Н. І. Збалансований розвиток агроєкосистем України і Світова Організація Торгівлі. *Економіка сталого розвитку: теоретичні підходи та практичні рекомендації* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 13-16 верес. 2015 р., м. Кошице, Словаччина. Київ : Вид-во «Центр навчальної літератури», 2015. С. 101–102. (0,114 ум. друк. арк.)

36. Патица Н. І. Підходи до удосконалення розрахункових відносин у зовнішньоекономічній діяльності підприємств. *Менеджмент у XXI сторіччі: методологія і практика* : матеріали II Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. Полтава : видавець Шевченко Р. В., 2014. С. 377–378. (0,13 ум. друк. арк.)

37. Патица Н. І. Регулювання ціноутворення підприємств роздрібною торгівлі в Україні в умовах становлення ринкової економіки. *Актуальні проблеми регіонального управління та місцевого самоврядування* : матеріали наук.-практ. конф. за міжнародною участю, 8 квіт. 2011 р. Київ : Видавничо-поліграфічний центр Академії муніципального управління, 2011. С. 238–240 (0,2 ум. друк. арк.).

38. Патица Н. І. Оцінка можливих наслідків в аграрному секторі України за членства в Світовій організації торгівлі. *Формування конкурентоздатності підприємств АПК* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 75-річчю з дня народження д.е.н., проф. Рабштини В.М., 21-22 трав. 2008 р. Полтава: Довкілля-К, 2008. С. 113–119. (0,3 ум. друк. арк.).

39. Патица Н. І. Напрями розвитку інтеграційних процесів України у світовий економічний простір. *Україна в XXI столітті: концепції та моделі економічного розвитку* : зб. матеріалів доп. учасн. V Міжнар. Конгресу українських економістів, Ч. II. Львів, 2000. С. 468–470. (0,2 ум. друк. арк.).

#### ***Інші видання за темою дисертації:***

40. Сучасні тенденції конкурентоспроможності сільського господарства України на світовому ринку: моніторинг, оцінка, стратегічні напрями забезпечення : методичні рекомендації / [Патица Н. І., Пугачов М. І., Ходаківська О. В., Штакал М. А.]; за ред. О. В. Ходаківської, Н. І. Патики. Вінниця : ТОВ «Віндрук», 2019. 46 с. (2,65 / 2,07 ум. друк. арк.). *(Особистий внесок: визначено сучасні позиції України на світових ринках*

*сільськогосподарської продукції, тенденції зовнішньої торгівлі та їх вплив на вітчизняне агропромислове виробництво, окреслено стратегічні напрями та пріоритети забезпечення конкурентоспроможності сільського господарства України на світових ринках).*

41. Пріб К. А., **Патика Н. І.** Діагностика в системі управління : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2016. 432 с. (24,3 / 12,1 ум. друк. арк.)

42. Пріб К. А., **Патика Н. І.**, Лендел Г. Д. Практикум з діагностики в системі управління : навч. посіб. Київ : ІПК ДСЗУ, 2016. 202 с. (11,8 / 3,7 ум. друк. арк.)

43. Патика Н. І. Особливості використання методів розрахунків у зовнішньоекономічній діяльності підприємств. *«Менеджмент у XXI сторіччі: методологія і практика»*: збірник наукових статей. 2014. С. 215–220 (0,6 ум. друк. арк.).

44. Патика Н. І., Мартинюк О. В., Кучеренко Д. Г. Міжнародні економічні відносини : навч. посіб. Рекомендовано МОН. Київ : Центр навчальної літератури, 2013. 544 с. (31,5 / 10,5 ум. друк. арк.)

45. Патика Н. І. Міжнародні валютно-кредитні відносини: навч.-метод. посіб. Рекомендовано МОН. Київ: Знання, 2012. 566 с. (35,5 ум. друк. арк.)

46. Патика Н. І. Валютні операції: навч. посіб. для дистанційного навчання. Київ : Університет «Україна», 2008. 188 с. (11,16 ум. друк. арк.)

47. Патика Н. І. Міжнародні фінансові організації: навч. посіб. для дистанційного навчання. Київ : Університет «Україна», 2008. 218 с. (13,02 ум. друк. арк.)

48. Патика Н. І. Оцінка конкурентоспроможності вітчизняного виробництва [Проблеми євроінтеграції і вдосконалення грошово-кредитних і валютних відносин: зб. праць науковців у галузі економіки]. Київ : КиМУ, 2007. С. 127–135. (0,52 ум. друк. арк.)

49. Патика Н. І. Управління зовнішньоекономічною діяльністю: навч.-метод. посіб. Київ : КиМУ, 2004. 248 с. (14,2 ум. друк. арк.)

50. Патика Н. І. Міжнародна економіка: навч.-метод. посіб. Київ : Наша справа, 2002. 324 с. (17,06 ум. друк. арк.)

## АНОТАЦІЯ

**Патика Н. І. Конкурентоспроможність сільського господарства України в умовах міжнародної економічної інтеграції.** – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.03 – економіка та управління національним господарством. – Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки», Київ, 2019.

У дослідженні обґрунтовано теоретико-методологічні засади та практичні підходи щодо забезпечення конкурентоспроможності сільського господарства України в умовах міжнародної економічної інтеграції.

Узагальнено теоретичні основи формування конкуренції та конкурентоспроможності сільського господарства, виявлено чинники її забезпечення. Удосконалено понятійно-категоріальний апарат. Узагальнено методологічні засади та розроблено методичні підходи до оцінювання конкурентоспроможності сільського господарства.

Ідентифіковано позиції України на світових ринках сільськогосподарської продукції, визначено напрями їх посилення у перспективі. Доведено позитивний вплив міжнародної економічної інтеграції на конкурентоспроможність вітчизняного сільського господарства. Розраховано інтегральний індекс конкурентоспроможності сільського господарства України у ретроспективі, проведено порівняння з аналогічним показником по інших державах й експорторієнтованих галузях національної економіки.

Систематизовано сукупність пріоритетів та розроблено комплекс стратегічних заходів стосовно забезпечення конкурентоспроможності сільського господарства України в умовах міжнародної економічної інтеграції, визначено критерії оцінювання їх ефективності.

**Ключові слова:** сільське господарство, конкурентоспроможність, міжнародна економічна інтеграція, інтегральний індекс конкурентоспроможності, стратегічні пріоритети, напрями державної політики.

## АННОТАЦІЯ

**Патыка Н. И. Конкурентоспособность сельского хозяйства Украины в условиях международной экономической интеграции.** – Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук по специальности 08.00.03 – экономика и управление национальным хозяйством. – Национальный научный центр «Институт аграрной экономики», Киев, 2019.

В исследовании обоснованы теоретико-методологические положения и практические подходы к обеспечению конкурентоспособности сельского хозяйства Украины в условиях международной экономической интеграции.

Обобщены теоретические основы формирования конкуренции и конкурентоспособности сельского хозяйства, систематизированы факторы ее обеспечения путем выделения десяти групп стимуляторов и дестимуляторов, экзогенного и эндогенного воздействия. Усовершенствован понятийно-категориальный аппарат.

Обобщены методологические основы оценки конкурентоспособности сельского хозяйства в условиях международной экономической интеграции путем обоснования оптимального инструментария исследования, выделения наиболее информативных показателей и индикаторов. Разработан методический подход к оценке конкурентоспособности сельского хозяйства на основе симбиоза теорий эффективной конкуренции, сравнительных преимуществ и стратегического управления. Он предусматривает экономико-

статистический анализ показателей эффективности хозяйственной деятельности, характеризующих уровень экономического развития отрасли, производительность, прибыльность, финансовую устойчивость и платежеспособность, деловую активность, эффективность управления сбытом и продвижением товара на рынке, участия во внешнеэкономической деятельности. Универсальность построения интегрального индекса конкурентоспособности позволяет сравнивать конкурентоспособность сельского хозяйства с другими отраслями национальной экономики, а также сельским хозяйством других стран.

Идентифицированы позиции Украины на мировых сельскохозяйственных рынках, определены основные направления их усиления в перспективе. Доказано положительное влияние международной экономической интеграции на конкурентоспособность сельского хозяйства Украины через снижение уровней издержек производства, расширение рыночной доли экспорта на мировых рынках, повышение стандартов качества, облегчение доступа к технологиям, ресурсам и капиталу.

Расчитан интегральный индекс конкурентоспособности сельского хозяйства Украины в ретроспективе, проведено сравнение с аналогичным показателем по другим государствам и экспортоориентированным отраслям национальной экономики. Установлено, что интегральный индекс конкурентоспособности сельского хозяйства Украины увеличивается в среднем на 11,4–30,0% ежегодно в течение последних 5-6 лет, однако пока не достиг стабильных тренда и динамики. Акцентируется внимание на практическом использовании интегрального индекса с целью оптимизации системы мер и механизмов политики усиления конкурентоспособности сельского хозяйства с учетом процессов международной экономической интеграции.

Доказано, что в условиях современного роста международных товарных рынков Украина имеет возможности усиления своей экспансии на мировые сельскохозяйственные рынки, обеспечения совокупного экспорта отечественных сельскохозяйственных продуктов на уровне не менее 19,7 млрд долл. США, достижения доли 1,43% на мировом рынке. Определены направления и оценены перспективы интеграции сельского хозяйства Украины на мировые сельскохозяйственные рынки в региональном аспекте. Спрогнозирован рост удельного веса Украины в объемах импорта сельскохозяйственной продукции странами ЕС до отметки 3,07% (эквивалент 6,49 млрд долл. США), странами Азии – до уровня 2,73% (8,84 млрд долл. США) и Африканского континента – 5,95% (3,51 млрд долл. США).

Обоснована совокупность рыночно и производственно ориентированных приоритетов обеспечения конкурентоспособности сельского хозяйства Украины на мировых рынках, что позволило определить методы и механизмы реализации политики усиления его конкурентных позиций. Предложен комплекс мер по повышению конкурентоспособности отечественного сельского хозяйства на всех уровнях управления: государственном, отраслевом,

производственном. Его целесообразно внедрять по стратегическим направлениям предложенной автором государственной программы обеспечения конкурентоспособности сельского хозяйства Украины, а именно: обеспечение макроэкономической стабильности, усовершенствование внешнеэкономической и аграрной политики, нормативно-правового обеспечения, создание дееспособной институциональной среды, развитие инфраструктуры, активизация инвестиционно-инновационной деятельности, формирование благоприятной предпринимательской среды, развитие человеческого капитала и улучшение качественного состава трудовых ресурсов.

Определены временные рамки и этапы реализации указанной программы (апробация – 2020 г.), внедрение – 2021–2023 гг., мониторинг, оценка, контроль и корректирование – 2024–2025 гг., систематизированы цели каждого из них. Предложены экономические, технологические, социальные и экологические критерии оценки эффективности реализации программы, дифференцированы подходы их использования.

**Ключевые слова:** сельское хозяйство, конкурентоспособность, международная экономическая интеграция, интегральный индекс конкурентоспособности, стратегические приоритеты, направления государственной политики.

## SUMMARY

**Patyka N. I. Competitiveness of Ukraine's agriculture in conditions of international economic integration.** – Qualified scientific work on the rights of the manuscript.

The thesis on receiving Doctor of Economic Sciences degree in the specialty of 08.00.03 – economics and management of national economy. – National Scientific Centre «Institute of Agrarian Economics», Kyiv, 2019.

Theoretical, methodological bases and practical principles of Ukraine's agriculture competitiveness securement in conditions of international economic integration are substantiated in the dissertation.

Theoretical foundations of competition and agriculture's competitiveness formation are summarized, its main ensuring factors are revealed. Conceptual and categorical framework is improved. Methodological bases are summarized, as well as methodical approaches to estimation of agriculture's competitiveness in condition of international economic integration are developed.

Ukraine's positions on world agrarian markets are identified in the study, main directions for their improvement are defined as well. The positive impact of international economic integration on the Ukraine's agriculture competitiveness is proved. Integral index of agriculture's competitiveness is calculated retrospectively, the comparison to similar index in other countries and export-oriented industries of the national economy is performed.

Set of priorities has been systematized and the complex of strategic measures for securement of Ukraine's agriculture competitiveness has been, as well as criteria for their efficiency estimation.

**Key words:** agriculture, competitiveness, international economic integration, integral index of competitiveness, strategic priorities, directions of government policy.

Підписано до друку 09.08.2019. Формат 60×90<sup>1/16</sup>. Папір офсетний.  
Ум. друк. арк. 1,9. Обл.-вид. арк. 1,9. Тираж 120 прим. Зам. № 36.

Видання та друк – Національний науковий центр  
«Інститут аграрної економіки»  
03127, м. Київ-127, вул. Героїв Оборони, 10.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2065 від 18.01.2005 р.